

Панцьо С. Є.,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль;

Лісняк Н. І.,

ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”, м. Київ

МОВНІ ОБРАЗИ СВІТУ, НЕБЕСНИХ СВІТИЛ У ЛЕМКІВСЬКІЙ ПІСНІ

У статті аналізуються мовні образи світу, небесних світил у контексті лемківської пісні. Досліджуються особливості вживання та їх символічний потенціал.

Ключові слова: лемківська пісня, небесні світила, символ, слово-поняття.

В статье анализируются языковые образы мира, небесных светил в контексте лемковской песни. Исследуются особенности применения и их символический потенциал.

Ключевые слова: лемковская песня, небесные светила, символ, слово-понятие.

In the article the speech patterns of the world and the heavenly bodies is analyzed, in the context of Lemko songs. The features of their functioning and their symbolic potential is investigated.

Key words: Lemko song, celestial bodies, symbol, word-concept.

Мовна картина світу у пісенному фольклорі свідчить про культуру певного етносу, у якій наявні свої символи, образи. Повнота їх значень і конотацій розкриває світосприйняття і світовідчуття людини.

В україністиці дослідження мовної картини світу на матеріалі народнопоетичної творчості здійснила Н. Данилюк [4], а на матеріалі народних колядок з Лемківщини – В. Гойсак [3]. Окремі розвідки про значущість просторової лексики, лексики на позначення рослин і тварин, соматичної лексики у пісенному фольклорі лемків належать мовознавцям Л. Вакарюк [2] та С. Панцьо [6].

Пісенний фольклор Лемківщини доволі багатий. На сьогодні зібрано й опубліковано чимало різних збірників пісень. Найновішим є видання, підготовлене та упорядковане народною артисткою України М. Байко “Антологія лемківської пісні”. У вступному слові до цієї книги академік Микола Колеса зазначає, що “вихід “Антології лемківської пісні” ще раз нагадає про запашну гілку української культури – лемківську пісню” [1, с. 3]. Антологія охоплює понад 900 пісень. Це зібрання стало джерелом нашої розвідки.

Дослідження мови фольклору залишається актуальним, оскільки воно не лише становить ключ до осмислення елементів давньої культури, а й містить поетичні образи, засвідчує своєрідність символів тощо. Саме тому лемківська пісня дає багатий матеріал для глибокого лінгвістичного аналізу. У ній естетика та поетика ґрунтується на пісенній історичній зумовленості та перспективі у народній традиції [2, с. 44].

Сучасні дослідники мовної картини народної пісні (В. Жайворонок, Н. Слухай та ін.) зазначають, що пісенний фольклор пов'язаний із традиціями, які дають можливість проникнути в психологію народнопоетичної творчості, пізнати смаки і прагнення етносу.

Лемківські пісні становлять вагомий пласт у загальнонародному українському фольклорі. Вони органічно близькі до пісенної творчості українців інших етнографічних груп чи територій проживання. У народних піснях лемків помітний ліричний простір, який створюється також за допомогою слів на означення *неба, світил*.

Об'єктом аналізу обрано лексику на позначення *світу, неба, небесних світил*, яка засвідчена у народно-пісенній творчості лемків. У статті розглядаємо культурологічну значущість лексики зазначеної лексико-семантичної групи. Саме ця лексика відіграє важливу роль у житті, господарюванні, взаємовідносинах лемків.

Лексико-семантична група “*Небо, світила, світ*” представлена у піснях лемків лексемами *світ, небо, сонце, місяць, зорі* та їх словотвірними, лексичними і граматичними варіантами. У лемківських піснях лексема *світ* має значення “усе живе, навколишнє; все, що оточує людину, земля” (СУМ, IX, с. 85), напр.: *Тобі квітне за калапом з ружки квіт, / А мі про тя, мій миленький, смутний світ* [1, с. 280]; *А хоц би я світ превратив, таку бим тя не превратив* [1, с. 118]; *Чогос, дівчатко, таке смутне? Світ так веселий, як та весна, // Молоді літа скоро минуться, / А ти зостанеш, як сирота* [1, с. 226]. Форма іменника з дієсловом *завернути світ* виступає у значенні “закохатися”: *Сидит пташок на черешни, / Геї, обдзьобує дрібний квіт. // Чого ти мі, моя мила, / Геї, завернула молодий світ* [1, с. 142]. А означення *молодий* підсилює, очевидно, невдале, нерозділене кохання.

Форми іменників з прийменниками *по світу, в світ, в світі* означає “не вдома”: *Червени яблочка по поли ся тулять, / А моя миленька, моя наймиленьша / По світі сой гулять* [1, с. 167]; *Бо парубок геї, як лис, / Зрадит дівча – піде гет // Сам сой піде в світ гуляти, / Дівча буде горювати* [1, с. 291]. Вжите дієслово *гуляти* підсилює семантику лексеми *світ* із вказаним значенням – “безтурботно жити, змінюючи місце перебування”. Вислів *по світу ходячи* означає “здатність рухатись по землі”: *Боліст перебуду з постели лежачи, / А любови не забуду, по світу ходячи* [1, с. 171]. Рядки пісні “*Не бійся ти зрадження мого, / Не зрадив я на світі нікого*” [1, с. 236], у яких використане поєднання прийменника *на* зі словом *світ* маніфестує значення “на землі”. У лемківських піснях лексема *світ* означає “прожите життя”: *Ой, жаль мі того світа, / Штос мі змарнів мої літа* [1, с. 257]; *Ой, Боже, Боже єдиний, / Який гіронький том світ!* [1, с. 398]. *Світ* поєднується з художніми означеннями *білий, веселий, молодий, смутний, гіронький*. Епітет *смутний (світ)* свідчить про нерозділене кохання, епітет *веселий* – про радісне життя, *молодий* – про вік людини, а *білий (Змарнував єс мі білий світ* [1, с. 371]) – про життя.

У досліджуваних піснях виявлено лексеми *світ*, вжити в значенні “народитися”: *А згори, зверх дуба голос таке гварит: Гнеска твоя дівка юж на світ приходит* [1, с. 334]. У рядках *Нема в світі краще краю, як наши*

рідни *Карпати* світ ототожнюється із поняттям "земля". Подібне стосується і таких рядків: *Полетів бим на край світа, / Як вітер, що в поли літат, гей! / в Гамерицький край* [1, с. 466]. Лексема *світ* означає "час": *Тераз такий світ настав, / Што брат сестру не познав* [1, с. 346].

Лексема *світ* у піснях поєднується з дієсловами, які вказують на дії, процеси, стани, в котрих перебуває ліричний герой: *Коли світ обійду, до тебе прилечу* [1, с. 465]; *Ой поїхав з того села тай в світі загинув* [1, с. 448]. Вжиті форми з прийменниками уточнюють семантику лексеми *світ*. Пор. поєднання з прийменником *на* у рядках: *Батько сину не повірив, / Шо на світі є любов* [1, с. 334], у яких прийменник вказує не на поверхню, а містить узагальнене значення – "життя". Прийменник *край (світа)* виступає локалізатором і має значення "далеко". У лемківських піснях зі словом *світ* вжито фразеологізм *піти в світ за очі*: *Пішов в світ за очі роботи глядати* [1, с. 334] (далеко); *Ей, буде війна, буде, ей, зо світу зогнана, / Не пуцу милого, а піду на ню сама* [1, с. 405] (здалека).

Отже, у народнопоетичній творчості лемків лексема *світ* відбиває їх розуміння Всесвіту як "усе живе, навколишнє", "земля", "час", "не вдома", "далеко", "життя".

Небо як один із складників Всесвіту у лемківських піснях (крім колядок), на відміну від загальнонародної усної поезії, вживається рідко. Дослідниця мовної картини світу, відображеної в колядках лемків, детально аналізує лексему *небо*, визначає її символічне значення – "щось найвище, найважливіше, найкраще" [3, с. 74]. Нами виявлено вживання семи *небо* з традиційною семантикою "місце перебування Бога" – *Бо телицькі дівчата, ей, а вималював маляр. // Ой не маляр, не маляр, // А лем Пан Біг з неба, / Бо телицьким дівчатам / Ей, а такої краси треба* [1, с. 187]. Лексема *небо* вжита з іншою – *зірка* – виступає у значенні "видимий над поверхнею землі повітряний простір" (СУМ, V, 249): *На небі ясно, на небі красно, / На небі зіроньки горять* [1, с. 336]. Слово *небо* в наведеному нижче контексті уточнює значення простору над землею – високість: *Поле вона (дівчина) тай поле / І на небо поглядає: Ой, ти, сивий орле, / Ти, сивий соколе, / Як високо літаєш* [1, с. 392].

Отже, слово-поняття *небо* у лемківській пісенній творчості вживається у двох значеннях – "місце перебування Бога" та "повітряний простір".

Відомо, що небесні світила в усній народній словесності представлені вербалізаторами *сонце, місяць, зорі*. Як і в загальнонародних піснях, у лемківському пісенному фольклорі лексеми *сонце, місяць* належать до часто вживаних. *Сонце, місяць, зорі* нерідко разом виступають в одному й тому ж контексті. Небесні світила у віруваннях лемків персоніфіковано: вони *ходять, ховаються, встають, западають за гору*. У лемківських піснях до найчастотніших світил належить *сонце*. Воно освітлює, ogrіває землю, тобто дає світло й тепло. Цими властивостями воно забезпечує життя на землі, тому сонце стоїть на найвищій позиції серед світил та явищ, які впливають на життя людини та вирощення врожаю [3, с. 76]. Сонце сходить і заходить, воно рухається, указуючи на зміну часу: *Сонце сходить і заходить, / А мій милий не приходит. / Ані довго, ані мало, / Ой мій Боже, што ся стало?* [1, с. 248]; *Косит косец на луці, / він ся припатрює, / Ци високо є сонце. / А сонце із полудня, / Вийд, дівчино, зараз* [1, с. 285]; *Сонце сходить і заходить, життя поминає, / Ци ти скоро ся повернеш, – мамичка питає* [1, с. 445]. Сонце світить: *А за нашим заградочком ясне сонце світит* [1, с. 445]; *На малини сонце світит, а на дівча краса летит* [1, с. 204]. Сонце встає: *Рано сонце встане, росу позбирає, / Молодий шугайко з Ганцьов ся звінчає* [1, с. 168]; сонце ховається: *По полях мряки розтяглися сині, / Сонце сховалось за верхи беріз* [1, с. 348]; *Сонце за гору, час би домів піти* [1, с. 179]. У лемків сонце виконує ще й такі дії, як-от: *низіє, западає, гріє*: *За високу гору западат сонечко, / Не повіч нікому про моє сердечко* [1, с. 179]; *А вже вечір вечоріє, сонечко низіє, / Баба діда обливає, а дід молодіє* [1, с. 358]; *В нашім краю сонце гріє, / Гей, на чужині, на чужині вітер віє* [1, с. 449].

Сполучення прийменників з іменником *сонце* вказують на темпоральність. Вербалізатором часу виступає прийменник *перед*: *Бувайте здорові і мої віконця, / Що я вас втирала / Перед сходом сонця* [1, с. 135]. У текстах пісень спостерігаємо підсилення часу сходу сонця прислівником *рано*: *Ой рано, рано, раненько / Сходило сонце шувненько* [1, с. 165]. Присутність сонця-світла – необхідність життя істот і передусім людей, тому його схід завжди радує (*сонце сходило шувненько (сарненько)*). У народнопоетичному тексті лексема *сонце* разом з прислівником *одкаль (звідки)* позначає локальність: *Одкаль соненько сходило, / Там дівча яблїнь садило* [1, с. 209]. Про місце сонця за горизонтом указують прийменниково-іменникові поєднання: *За високу гору западат сонечко* [1, с. 179]; *Ой западай, сонечко, за гори, за доли* [1, с. 180]; *Зашло сонце за віконце, / Зашло сонце за лісок* [1, с. 334].

Захід сонця нерідко сигналізує про тривогу, відчай, біду: *Юж сонечко зашло за гори, за гори, / А мене сердечко, ой болит та й болит* [1, с. 179]; *Нич ти, синочку, не буде, / Лем покля сонце не зайде. / Сонце за гору заходить, / З Яничка душа виходит* [1, с. 338]. Особливе ставлення людини до сонця виявляється в тому, що в піснях ця лексема вживається в демінутивній формі з суфіксами *-еньк-* (*соненько*), *-ечк-* (*сонечко*). Назва світила вживається у поєднанні з епітетами *ясне, красне*: *Ясне сонце світит* [1, с. 445]. Зазначимо, що у лемківській пісні знаходимо непряму номінацію сонця: *Засіяло срібло-злото доокола, / Поклонися молодая до стола* [1, с. 114]. Така заміна указує на радісну, урочисту подію – сонце супроводжує весілля.

У текстах лемківської пісні, як і в загальнонародних текстах, відчутний образ уособлення сонця. Лексема *сонце* виступає метафорою-персоніфікацією [4, с. 385]. Контексти пісень – це діалоги людини з сонцем, місяцем, зірками: *Засвіт мі сонце, засвіт мі місяць* [1, с. 253].

Із лексемою *сонце* пов'язані інші художні засоби – порівняння: *сонце, як млинське колесо* [1, с. 253]; *дівчина, як сонце* [1, с. 287].

Отже, *сонце* символізує життя, радість. Зазначені дії сонця здебільшого носять позитивний характер стосовно людини. Однак сонцю зрідка властива й негативна дія, зокрема це стосується заходу сонця. Сонце

в лемківських піснях персоніфіковано. Воно *ходить, ховається, падає*: Сонце пов'язане з днем, вказуючи місце, час.

У дискурсі досліджуваних пісень помітно вирізняється лексема *місяць*. Ця лексема вживається здебільшого у піснях про кохання, адже при місяці відбуваються зустрічі закоханих. В. Жайворонок зазначає, що місяць – це “традиційний пісенний образ уособлення коханого або ж його вірного супутника, що осяває дорогу до чи від милої” [5, с. 369]. Як і в піснях інших регіонів України, у пісенній словесності лемків поширене звертання парубка до місяця, щоб він освітив дорогу хлопцеві: *Ти, місяцю, світ мі ясно, / Ти, коничку, иди красно* [1, с. 283]; *Світи, місяченьку, високо, не низко, / Бо я мам дівчатко далеко, не близко* [1, с. 317]; *Засвіт мі, місячку, на узку стежечку, / Піду посмотрити свою фраїречку* [1, с. 223]. Іноді відчувається нетерпеливе очікування появи місяця і зустрічі закоханих: *Уж сонечко зашло за високу гору, / Засвіт, місяченьку, до нашого двору* [1, с. 223]. Місяць виступає символом парубка, нареченого: *Такий мій миленький медже парубками, / Як ясний місячок медже зіздочками* [1, с. 283].

У текстах лемківських пісень місяць разом із зорями сприяють зустрічам закоханих: *Світи, місяченьку, і ти, зоре ясна, / Перед тоти дверечка, де дівчина красна* [1, с. 317]. До місяця звертаються не лише хлопці, а й закохані дівчата: *Не світи, місячку, не світи нікому / лем мому милому, як иде додому* [1, с. 271]. Світло місяця і зірок майже завжди носить позитивний характер: *Світит місяць, світит, зорі помагают, / І ци мої очка кохання не знают* [1, с. 283]; *Як єм ишов од милой / світив місяц, світив ясний високо* [1, с. 215]. Зазвичай у таких випадках місяць світить *ясно, високо*. Якщо ж він не світить, здебільшого через хмари, тоді йдеться про сум, тривогу, розпач, і таким чином текст містить негативне забарвлення: *Світив би місячок, / Хмари му не дают. / Взяв би шугай дівча, / люди одгваряют* [1, с. 269]; *Світив би місячок, про хмари не може, / Любив би дівчину, про людей не може* [1, с. 317]. Місяць виконує лише одну найважливішу дію – світить, однак він може сходити: *Зишов місяц ясний, студена роса падет, / Молода дівчина шугая виглядат* [1, с. 186]. У мовній картині світу, відображеній у лемківських піснях, поруч із *місяцем (місяченьком, місячком)* оспівана зоря (зорі, зіроньки, зорейка, зіздочки). Зорі допомагають місяцеві освітлювати землю вночі: *Понад зелен-гороньками / Світив місяць з зіроньками* [1, с. 242]. В. Жайворонок стверджує, що “у фольклорі зорі – це сонцеві та місяцеві діти, це символ яскравого світла, краси взагалі” [5, с. 254]. Як зазначають дослідники, зірка символізує чистоту, красу, свободу, щастя, число [3, с. 84], а ще й дівчину: *Світит місяц, світит, і вісем зіздочок, Барз мі ся подобат еден паробочок* [1, с. 283]; *Нащо, Иванку, ти цілував / Моє біле личко дармо? / Скільки раз його цілував, / Скільки в небі зірок бачу* [1, с. 296]; *На небі ясно, на небі красно, на небі зіроньки горять* [1, с. 336]. Образ зорі, зірки персоніфікований. Зоря *сходить, сіяє, горить*: *Межи тими гороньками сходила зоря. / Я собі гадав, що зоря зійшла, / А то моя дівчинонька по воду йшла* [1, с. 173]; *Ей, зізди ясни нам сияют* [1, с. 153].

У текстах лемківських пісень нерідко використовується традиційне порівняння красивої дівчини, жінки із зіркою на небі: *Билас ти, дівчино, як на небі зірка* [1, с. 230]; *А мені мастку не треба, / Бо ти мій масток самая, / Як на небі зоря ясна* [1, с. 223]; *Наши кума таки красни, / Ей, як на небі зізди ясни* [1, с. 153]; *Принесе она (весна) красойку / Як на небі зіройку* [1, с. 65]. У лемківських піснях вживається словосполучка *ясна(я) зоря*, а також *красна*: *Тепер мі кажеш, шом зоренька красна, / Потому мі скажеш “Доленько нещасна”* [1, с. 101]. Вжиті форми однини і множини, їх лексичний варіант *зіздочки* зазвичай символізують дівчат.

Отже, назви світил у поетичному дискурсі лемківської пісні відзначаються здатністю метафоризуватися. Саме цим показується духовність і матеріальна культура лемків. Лексика на позначення світу, світил становить мовну універсалью, яка використовується у фольклорі будь-якого етносу. У лемківському пісенному фольклорі розглянуті поняття-назви часто виступають у загальнонародному значенні, однак характеризуються й своєрідністю.

Аналіз вибраних назв-понять свідчить не про цілісну мовну картину світу, відображену в народних піснях лемків, а лише її фрагментарний опис. Однак і при такому аналізі бачимо позитивність і навіть ідеальність багатьох образів: ідеальна зоря-дівчина, місяць-парубок, а сонце не шкодить докільно, людям. У пісенній словесності небесний світ разом із земним приносить здебільшого позитивні почуття, радість.

Розгляд матеріалу свідчить, що головні образи, мотиви мають загальноукраїнське, а то й загальнослов'янське коріння.

Здійснене дослідження до певної міри відтворює мовну картину світу на матеріалі народнопоетичної творчості лише однієї збірки специфічної етнографічної групи українського народу – лемків.

У мові пісень назви світу, неба, світил мають культурологічне значення. Засоби вказаної лексико-семантичної групи доволі різноманітні. Найбільшим розмаїттям значень, символів вирізняються назви *світ, сонце*, дещо меншого – *місяць, зорі*. Однак усі проаналізовані назви-поняття та їх демінутивні, лексичні та морфологічні форми несуть культурологічний зміст, який розкриває філософію лемків.

Література:

1. Антологія лемківської пісні / [упорядник М. Байко]. – Львів, 2005. – 496 с.
2. Вакарюк Л. О. Образно-символічний потенціал лемківської пісні про кохання / Л. О. Вакарюк // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті // *Studia methodologica*. – Вип. 27. – Тернопіль : Ред.-видав. відділ ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2009. – С. 43-49.
3. Гойсак В. Мовна картина світу, відображена в народних колядках з Лемківщини / Вікторія Гойсак. – Горлиця, 2010. – 286 с.
4. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні [монографія] / Ніна Олексіївна Данилюк. – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. – 512 с.

5. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. Панцьо С. Культурологічна вагомість соматичної лексики (на матеріалі лемківської пісні) / Стефанія Панцьо, Людмила Вакарюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: філологія (мовознавство): збірник наукових праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вип. 16. – Вінниця : ТОВ "Фірма "Планер", 2012. – С. 155-162.

Список умовних скорочень:

СУМ – Словник української мови : [у 11 т.] ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – (Т. 5; Т. 9; АН УРСР. Інститут мовознавства).